

RƏBİYYƏT ASLANOVA*Fəlsəfə elmləri doktoru, professor**Bakı Dövlət Universiteti Fəlsəfə tarixi və**Mədəniyyətşünaslıq kafedrasının müdiri**e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com*

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN İNTEQRASIYASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: türkdilli dövlətlər, mədəniyyət, geomədəniyyət, mədəni siyasət, nəzəriyyə

Ключевые слова: тюркоязычные государства, культура, геокультура, культурная политика, концепция

Keywords: *Turkic states, culture, geoculture, cultural policy, conception*

"Qloballaşma və inteqrasiya müasir dünya inkişafının əsas meyilləri kimi çıxış edir. Bu proseslər heç də həmişə optimizmin təsdiq olunması ilə müşayiət olunmur. Bu mürəkkəb və çoxmənali proseslərin perspektivləri bizim hamımızı dərinlən düşünməyə vadar edir. Bu proseslər dövlətlərin müstəqilliyinə, davamlı inkişafın təmin olunmasına, idarəetmə sisteminin sabitliyinə, dövlətlərarası münasibətlərdə ayrışikliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifahının artırılmasına imkan yaratmalıdır".

Ümummilli Lider Heydər Əliyev

Dünyanın inkişafını təmin edən amillər çoxsaxəlidir. Onların içərisində digərləri üçün müqəddəm şərt olan fundamental amillərdən biri-inteqrasiyadır. XX əsrin sonu, XXI yüzilliyin əvvəli inteqrasiya proseslərinin mahiyyətinə, dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına onun təsirinin öyrənilməsinə gəldikcə artan elmi maraqla səciyyələnir. Bu gün dünya qloballaşma proseslərinin təkan verdiyi yeni, daha miqyaslı "inteqrasiya dalğasını" yaşayır. İnteqrasiya probleminin dünya inkişafının konkret təcrübi reallığı səviyyəsindən dövlətlərin daxili və xarici siyasətindəki dönüş nöqtələrini müəyyən edən həyati vacib məsələ səviyyəsinə qədər genişlənməsi son yarım əsrdə aşkar müşahidə olunan meyillərdən birinə çevrilmişdir. Yaxın və uzaq əhatədə gedən sürətli inteqrasiya proseslərinin reallığı və perspektivlərinə, yeni geosiyasi reallıqda başlıca inkişaf vektorlarının seçiminə, türkdilli dövlətlərlə dəyişən şəraitdə qarşılıqlı münasibətin və əməkdaşlığın optimal formatının müəyyənləşməsinə olan zərurət bu proseslərin elmi əsaslandırılmış konsepsiyasının olmasını tələb edir.

Müasir dünyanın taleyüklü problemləri yalnız elmi-texnoloji vasitələrlə deyil, həm də daha çox sosial-mədəni vasitələrlə çözümlə bilər. Qlobal inteqrasiya prosesi şəraitində milli mədəni siyasət "yumşaq güc" adlanan geosiyasi konsepsiya işığında yeni keyfiyyət dəyişikliklərinə uğrayır. Geosiyasət və geoiqtisadiyyat terminləri ilə yanaşı, "geokultura-geomədəniyyət" konsepsiyaları da intensiv inkişaf etməkdədir.

Sosial-mədəni dinamikanı məqsədəuyğun məcraya yönəltmək üçün mədəni siyasət dəyişikliklərin miqyasına və sürətinə adekvat olmalıdır. Ən mühüm məqam odur ki, yaxın

keçmişdə mədəni siyasətdə milli imperativlər aparıcı rol oynayırdısa, bu gün daxili və xarici mədəni siyasət arasında sərhədlər silinir, onların vəhdəti önə keçir. Bu vəhdət mədəni siyasətdə xarici şərtlərin əhəmiyyətinin artmasından xəbər verir.

Azərbaycan tarixən öz coğrafi geostrateji mövqeyi ilə Şərqi və Qərbi mədəniyyətlərinin qovşaq məkanı olmuşdur. Mədəniyyətimizə xas olan qarşılıqlı təsirlərə açıq olmaq xüsusiyyəti buradan irəli gəlir. Qlobal təsirləri indi duyan bəzi mədəniyyətlərdən fərqli olaraq Azərbaycanda bu proses təbii-tarixi xarakter daşıyır, özünü təcrübə variantı bizim mədəniyyətimiz üçün heç vaxt spesifik olmamışdır.

Qloballaşma və regionlaşma güzgüsündə türkdilli ölkələr

Müasir sosial-mədəni situasiya tarixin heç bir zamanı ilə müqayisəyə gəlmir.

XXI əsrin mədəni kosmosu -yeni qlobal reallıq fonunda formalaşır. Yaranmaqda olan yeni qlobal mədəniyyət sistemi-mədəni məkanların sərhədlərinin aşkar bilinmədiyi yeni reallıqdır. Bu yeni reallıqda çoxçalarlı lokal mədəniyyətlərin heç də hamısı asanlıqla yer tuta bilməyəcəkdir. Buna nail olmaq üçün bütün səviyyələrdə-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni, hüquqi və s. müstəvilərdə inteqrasiya olunmaq, mübarizə aparmaq lazım gəlir.

Əsrlərlə tarixi olan interqasiya fenomeninin XXI əsrdə fəlsəfəsi və strategiyası dəyişmişdir. İnteqrasiya yalnız bir istiqamətdən, bir mədəniyyətdən deyil, çoxqütblü mədəni kosmosun bütün bərabərhüquqlu subyektlərindən qlobal birliyə doğru istiqamətlənmişdir. Qlobal mədəni məkanda mədəni ünsiyyətin "plyuralist paradigması" kimi məlum olan "multikultur, krosskultur, transkultur" yanaşmalar formalaşmışdır.

Qloballaşma prosesləri çeşidli mədəniyyətlərin istər-istəməz reaksiya verməsini şərtləndirir, onların mahiyyətinə və formasına da təsir edir. Mədəniyyətlərarası inteqrasiyanın intensivliyi bir tərəfdən mədəni müxtəliflik amilinə yüksələn diqqəti, digər tərəfdən problemin həm nəzəri, həm də praktiki həlli mexanizmlərinin, formatlarının müəyyən edilməsini gündəmə gətirmiş, geniş müzakirələr doğurmuşdur.

Bu günə qədər müxtəlif qarşılıqlı təsir strategiyalarının irəli sürülməsinə baxmayaraq inteqrasiya probleminin həlli mexanizmləri formalaşmamışdır. Ümumiləşdirmə aparılırsa, üç istiqamət yaxud ssenarinin mövcudluğunu qeyd etmək olar. Bunlar:1) qarşılıqlı (toqquşma); 2) dialoq; 3) lokal mədəniyyətlərin hegemon məkanda "əriyib qarışması" istiqamətləridir. İnteqrasiya termin və nəzəriyyə kimi Qərbdə yaranmışdır. Lakin bu o demək deyil ki, dünyanın başqa məkanlarında mədəniyyətlərarası münasibətlərin tarixi təcrübəsi və modelləri mövcud olmamışdır. Qloballaşan dünyada inteqrasiya fəlsəfəsi çeşidli mədəniyyətlərin necə uzlaşması və inkişafı mexanizminin tapılmasına xidmət edən fundamental məsələdir. Belə ki, hazırda müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan xalqlar ünsiyyət və identiklik seçimi qarşısında qalmışlar. Bu seçimə alternativ yoxdur.

İnteqrasiya mədəniyyətlərarası münasibətlərdəki meyillərin- differensiasiya və assimilyasiyanın qarşısının alınmasına, sintez və ahəngə xidmət edir. Mədəniyyətlərarası münasibətlərin həqiqi ideali assimilyasiya olmadan inteqrasiyadır. Yeni dünya nizamında türk dünyası hazırkı durumunun necə olmasını dəyərləndirməli, bu dövlətlər birgə səy göstərmələri üçün nələrin edilməsini müəyyən etməlidirlər. Türk dünyası daha da yaxınlaşmaq üçün əvvəlcə bir-birini yaxşı tanımalıdır. Türk dünyasının siyasiləri ilə yanaşı, alimləri, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, media təmsilçilərinin birgə söylərinə, bir arada olmasına böyük ehtiyac var. Birgə söylərin dünya ictimaiyyətinə və beynəlxalq təşkilatlara bu məkanda yaşanan

problemlərin həlli yönündə əzm və iradə nümayiş olunmasına zərurət var. Türkdilli dövlətlər arasında əlaqələrin hələ lazımı səviyyədə olmadığı etiraf olunmalıdır.

Müasir dünyada dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlanması, mahiyyəti, inkişaf proseslərində yeri, inteqrasiyanın prinsiplər elmi-nəzəri mübahisələrin obyektı olaraq qalır. Qərbin beynəlxalq münasibətlər və inteqrasiya sistemi də birdən-birə yaranmamışdır. Bunu nəzərdə saxlamaq lazımdır. İlk beynəlxalq təşkilat hələ 1874-cü ildə Ümumdünya Poçt İttifaqı kimi yaranıb. 20-ci əsrin əvvəlinə qədər bir neçə beynəlxalq təşkilat özünü təmsil edən prosesini yaşadı. İlk siyasi beynəlxalq təşkilat isə Millətlər Liqası oldu. 2-ci dünya müharibəsindən sonrakı dövr beynəlxalq təşkilatların tarixində yeni təkamül mərhələsinə çevrildi. Təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunması, bütün ölkələrin maraqlarının nəzərə alınması şərti ilə vahid platformanın hazırlanması, mübahisələrin və konfliktlərin dinc yolla həlli, beynəlxalq sabitliyin təmin edilməsi üçün mexanizmlərin hazırlanması kimi məsələlər bütün ölkələrdən ötrü eyni dərəcəli həyati məsələ idi. 20-ci əsrin ortalarında problemlərin həlli məsuliyyətini Avropada yaranan beynəlxalq təşkilatlar öz üzərinə götürməyə başladı.

Əsrin sonunda ikiqütblü dünya nizamının çoxqütblülükə əvəz olunması beynəlxalq təşkilatların da yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoymasına şərait yaratdı. Yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin bu təşkilatlara üzv olması onların səlahiyyətlərinin genişlənməsinə, strukturlarının mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxartdı. İnteqrasiyanın yeni qlobal və regional modellərinin müəyyənləşdirilməsi zərurətini də ortaya qoydu.

Bu gün hər bir regionda ortaq tarix, mədəniyyət, mənəviyyat əsasında birləşən qurumlar mövcuddur. Eyni zamanda, bu gün dünyada həm qloballaşma, həm də bunun əksinə olan bir regionlaşma prosesi gedir. Bu isə heç şübhəsiz tarixi bir zərurətdir, başqa cür də ola bilməz. Ümumiyyətlə, ayrı-ayrı bölgələrin, regionların birləşməsi, bir araya gəlməsi prosesi tarixdə həmişə mövcud olub. Düzdür, bu proseslər vaxtilə məcburi xarakter daşıyıb, lakin XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ayrı-ayrı qurumların yaranması prosesi bir tarixi zərurət kimi ortaya çıxıb. Onu da qeyd edək ki, bu gün dünyada davamlı inkişaf edən, o cümlədən, yalnız kağız üzərində bir formatda qalan qurumlar mövcuddur. Hər bir qurumun yaranma zərurəti ilk növbədə onun hansı ali məqsədlərə xidmət edəcəyindən, bu qurumda təmsil olunan dövlətlərin maraq və mənafeələrinin necə təmin olunacağından doğur. Məsələn, Avropa Parlamentinin yaranması bunun ən bariz, gözəl nümunəsi sayıla bilər. Bu kifayət qədər işlək, çevik bir qurumdur və bu gün ona üzv olmaq üçün təkcə Avropa məkanında deyil, bu məkandan xeyli uzaqlarda yerləşən dövlətlər də cəhd göstərirlər. Ona görə ki, bu, həmin qurumda məqsəd birliyinin mövcudluğundan, bir dövlətin digərinə yardım, kömək etmək və bütövlükdə böyük bir məkan formalaşdırmaq istəyinin olmasından irəli gəlir. Bu gün, ümumiyyətlə, dünyada ayrı-ayrı məkanlar formalaşmaqdadır. Bunlar artıq ərazi bölgüsü məfhumundan kənarında olan, tolerantlıq, dialoq məkanları və digər məkanlardır. Dünya artıq başa düşür ki, belə məkanlar yaranmasa qloballaşma öz-özlüyündə sülhü, təhlükəsizliyi, tolerantlığı təmin edən bir proses kimi özünü doğrulda bilməyəcək. Qloballaşmanın özündə birtərəfli meyllilik var və onun qarşısında durmaq üçün regionlaşma da olmalıdır. Dünyada heç vaxt birtərəfli proseslər uğur gətirməmişdir, bu prosesin qarşılıqlı, istiqaməti də olmalıdır ki, tarazlıq yaransın. Bu, bir tərəfdən sağlam rəqabət yaradır, o biri tərəfdən isə çoxçalarlı, çeşidli xalqların yaşayış tərzini zənginləşdirir.

Dünyanın xüsusilə də mədəni kosmosu məhz bu çoxtərəfli proseslər, münasibətlər əsasında mövcuddur. Dövlətlər artıq başa düşürlər ki, bu gün dünyada böyük, qlobal bir təşkilat olmadığından onların hər birinin hüquq və mənafeələrini qoruya biləcək ayrı-ayrı

qurumlara ehtiyac var. Ona görə də, həmin dövlətlər məhz yaxın coğrafiyanı əhatə edən regional qurumlar yaradır və bununla özlərini təsdiq etməyə çalışırlar.

Son 20 ildə integrasiyanın ümumi səviyyəsi fonunda Qərb blokuna daxil olmayan ölkələrin integrasiyası daha sürətlə gedir. "Qərbsiz dünya" birliyi daxili əlaqələrini möhkəmlətməyə, yeni beynəlxalq münasibətlər sistemi yaratmağa, mövcud sistemə paralel olan hüquqi bazaya əsaslanan institutlar formalaşdırmağa cəhd edir. İlk baxışda normal rəqabət təsiri bağışlasa da, əslində bu, "Qeyri-Qərb məkanının üzləşdiyi çağırışlara cavab idi. Bütün bu tendensiyalar türkdilli ölkələrin təşkilatlanması yönündə əhəmiyyətli fəaliyyəti zərurətə çevirib. Yalnız bu halda birgə fəaliyyətin ümumən tanınmış hüquqi əsasları, çağırışlara adekvat və çevik reaksiyası, nüfuz və əhatə dairəsinə aid olan problemlərin həllində qətiyyət nümayiş etdirməsi mümkün ola bilər. Söhbət siyasi və iqtisadi birlikləri daha sıx bağlarla möhkəmləndirə bilən, daim yeniləşən, çevik bir orqanizmə çevrilməyə xidmət edən mədəni integrasiya proseslərindən gedir.

Müxtəlif inkişaf səviyyəsinə, milli-mənəvi dəyərlərə, demokratik inkişaf yolunun müxtəlif mərhələlərindəki özünəməxsusluğa malik olan türk dövlətlərinin bir araya gəlməsi, regionlar və dünya üçün vacib olan məsələlərin həllində ortaq mövqə ortaya qoyması asan məsələ deyil. Bununla belə, yeni müstəqillik əldə etmiş türk dövlətlərinin öz maraqlarını uzlaşdırması, problemlərin beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında həllinə çalışması yaranan təşkilatların əsas amalı olmalıdır.

Məlumdur ki, dünyada öz ənənəvi təsir dairəsi olan superdövlətlər istər Türkiyənin, istərsə də, yeni müstəqil olmuş türk ölkələrinin beynəlxalq aləmdə, siyasət səhnəsində mövqə sahibi olmasına çox qısqançlıqla yanaşır. Yeri gələndə, "ikili standartlar" siyasətini işə salmaqdan çəkinmir. Bu məkanı öz təsiri altında saxlamaq istəyini ortaya qoyurlar. Bu, özünü beynəlxalq təşkilatların iş prinsipində də göstərir. Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan dövlətinin nümunəsində onun dünya birliyində keçdiyi özünü təsdiq yolu bunu bir daha deməyə əsas verir. Bu da onu göstərir ki, türkdilli xalqların birgə kollektiv əməkdaşlığı, iradəsi ilə çox şeyə nail olmaq olar. Burada yenə əsas məsələ ümumi maraq və mənafeələrin təmin olunmasıdır.

Mədəni integrasiya proseslərində hər bir türk dövləti öz çiyinə düşən məsuliyyəti anlamalıdır. Bu gün türk dünyasının böyük tarixi irsi var və onu dünyaya təqdim edilməsi lazımdır. İndiyə qədər hər zaman Avropa mədəniyyəti, Avropa insan haqları örnək kimi qəbul edilib, bu məkana üzv olmaq arzusu üstünlük təşkil edib. Lakin ona alternativ olan digər məkanlar da var ki, bu gün onların dünyaya tanınması ehtiyacı var. Bunun üçün dilimizin, mədəniyyətimizin qorunub saxlanması, sosial-iqtisadi problemlərimizin həlli üçün bir-birimizə dayaq olmağımız vacibdir.

Dünyada kifayət qədər böyük böhranlar yaşanır. Bu mərhələni o dövlətlər adlayacaq ki, öz mədəni irsini, potensial və resursunu "yumşaq gücə" çevirməklə, intellekt və zəkalarını bir araya gətirəcəklər, öz dövlətlərini daha güclü, vətəndaşlarını daha firavan edə bilsinlər. Yaşanılan siyasi reallığa, nisbətən uzun tarixə malik integrasiya modellərinə baxanda isə, konkret ölkələrdə bir o qədər də rahat, firavan, əmin-amanlıq vəd edən perspektivlər görünür. Digər tərəfdən, qloballaşan dünyada heç bir dövlət ayrılıqda öz varlığını təmin edə bilmir, nə qədər güclü olsa da dünyada gedən proseslərə integrasiya olunur. Son illərin global maliyyə böhranı bütün ölkələri çalxalamaqla bunu bir daha sübut etdi. Bu ağırlı proseslərdən yan keçmək, ondan daha az itki ilə çıxmaq üçün türkdilli dövlətlərin, xalqların bir araya gəlməsi, integrasiyanın müxtəlif formatlarında işlək mexanizmə malik bir qurumlara çevrilməsi zəruridir. Tarixdən məlum olduğu kimi, eyni mədəni-etnik kökdən olan millətlərin

həmrəyliyi vacib şərtidir. Xüsusilə qloballaşma proseslərinin təsiri altında insanların böyük əksəriyyəti üzünü Avropaya tutur. Nəticədə integrasiyanın birtərəfli meyillənməsi, mədəni hegemoniya, informasiya manipulyasiyası, beynəlxalq miqrasiya axınlarının nəticəsində yaxın perspektivlərdə onun ahəngi, sivilizasiyalararası münasibətlərin balansı pozula bilər. Təsadüfi deyil ki, məhz qloballaşma ilə eyni vaxtda ona paralel olan integrasiyanın regionlaşma vektoru da geniş vüsət almışdır.

Bu baxımdan türkdilli dövlətlərin öz birliyini yaradaraq təşkilatlanması həm də dolayısı ilə çoxqütblü dünyanın harmoniyasına xidmət edir. Heç bir başqa birliyə qarşı olmayan, dünyanın Şərqi və Qərbinin ahənginə xidmət edərək müvazinətini saxlaya bilən Şərq-Türk Birliyinin yaranmasını məhz bu geosiyasi amillər də gündəmə gətirir.

Dövlətlərarası qurumlar tarixən ilk olaraq iqtisadi yaxud siyasi maraqlar əsasında yaransa da, XXI əsrdə integrasiyanın ən çox hümanitar, mədəni-elmi təməllər üzərində qərar tutmasına daha çox zərurət mövcuddur.

İntegrasiyanın mövcud modelləri: uğurlar və problemlər

Müasir dövrdə hər bir dövlət özünün milli maraqlarına uyğun siyasətini həyata keçirir. XXI əsrdə dövlətlərarası qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətləri, "qloballaşma" adlandırılan çoxşaxəli, ümumplanetar proseslərlə və münasibətlərdə bir ümumi xətt-integrasiya ilə səciyyələnir. Qloballaşmanın miqyasını nəzərə alsaq, hesab etmək olar ki, mədəni integrasiya modelinin axtarıları öz həllini tələb edən tələpəli problemlərdən biridir. Mədəni integrasiya bəşəriyyətin mənəvi potensialının qorunması, inkişafı və sintezini təmin etmək baxımından dünya birliyi qarşısında duran humanitar və sosial problem kimi çıxış edir.

İntegrasiyanın bir çox tədqiqatçıları onu yalnız zamanın tələbi deyil, həm də tarixin yenidən kəşf olunmuş qanunu adlandırırlar. Əksər şərhələrdə prosesin təməlinə hər şeydən əvvəl, iqtisadi amillərin durması vurğulanır. İntegrasiya - "ölkələrin ardıcıl şəkildə bir-birinə "açılmasının" nəticəsi olub, onların pillə-pillə bütöv bir məkanda bir araya gəlməsi, zaman keçdikcə yeni, daha səmərəli iqtisadi orqanizmdə strukturlaşmasını ifadə edir". (Заглядывая в XXI век. М.: "Интердиалект", 1998)-s. 83). Onu ölkələrarası ikitərəfli mübadilə, əməkdaşlıq kimi izah edənlər də çoxdur. Mövcud mövqelərin müxtəlifliyi hətta "integrasiya" termininə verilən fərqli şərhlər səviyyəsində də müşahidə olunur. Anlayışın lüğətdə izahına görə "integrasiya-ETT-nin sürətləndirdiyi ictimai həyatın bütün sahələrində baş verən internasionallaşma bazasında inkişaf edir, dövlətlərin və xalqların qarşılıqlı asılılığını artırır" (Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И.Аверьянов. -М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993, с.122). İntegrasiya latın dilində "integer"- "bütöv,- bütövləşmə" deməkdir, əslində sözün etimologiyası integrasiyanın yalnız iqtisadi deyil, daha geniş-siyasi, sosial-mədəni və s. proses kimi məzmun və missiyasını daha aydın ifadə edir. "Integer" sözündən yaranan "integratio" sözü də latın dilində "bərpa, tamamlanma" mənasını verir.

Avropa məkanında birlik və integrasiya ideyası reallaşması üçün paradoksal əks məzmunlu tarixi proseslərdən keçmişdir. İlkin dövrlərdə birləşmənin yolunu müharibə meydanlarında, savaşa imperiyalar yaratmaqda görənlər üstünlük təşkil etmişdir (Böyük Karl və Müqəddəs Roma imperiyasından tutmuş Napoleon dövrünün Fransa imperiyasına qədərki mərhələ).

Reallıqda integrasiya ideyasının gerçək ənənəyə çevrildiyi Avropa modeli XX əsrin ikinci yarısının dəyərli siyasi-tarix və sosial-mədəni fenomeni hesab olunur. Məhz həmin vaxt

xalqların mədəni-mənəvi, sivilizasion-dini kökləri baxımından təbii-tarixi yaxınlığı kimi təməl üzərində barış və sülh məkanı kimi dünyaya tanıtılan Avropa beynəlxalq inteqrasiyasının beşiyinə, vətəninə çevrildi. Həmin dövrdən bugünə Avropa dünyada inteqrasiya meyillərinin müsbət stimulu, örnək modeli kimi çıxış etməyə başladı. Bununla belə, Avropada inteqrasiya modelində ziddiyyətlərin dəf edildiyini, çətinliklərin artıq tarixdə qaldığını heç kim qətiyyətlə söyləyə bilməz. Əksinə onu daha miqyaslı və mürəkkəb problemlərin şərtləndirdiyini əminliklə demək olar. Bu da bütövlükdə Avropada inteqrasiya modellərinin bu vaxtadək qarşılaşmadığı yeni situasiyanın formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. "Bu gün Avropa faktiki olaraq vahid iqtisadiyyat sisteminə, müasir dünyanın əsas investisiya mərkəzinə, balanslaşdırılmış sosial siyasətə malik olmaqla beynəlxalq münasibətlərdə çox mühüm rol oynayır". (Баррозу Ж.М. ЕС и формирующийся миропорядок: восприятие и стратегии. М., 2007, с.17).

İnteqrasiyanın erkən-iqtisadi amillərlə şərtlənən mərhələsi ilə müqayisədə növbəti, daha yüksək - siyasi inteqrasiya mərhələsinə qədəm qoyması zərurəti tamamilə yeni, ziddiyyətli məsələləri aşkara çıxardı. Mövcud inteqrasiya modeli onun yeni yüzillikdə ümumdünya iqtisadi inkişafının və sosial tərəqqisinin modeli olacağını güman etməyə əsas verirmi? Bu suala indiyə qədər mədəni inteqrasiya vektoru daxil edilmədiyi üçün o natamam qalmışdır.

Mədəniyyətlərin inteqrasiyası qloballaşmanın sürətləndirdiyi miqrasiya axınları fonunda həll edilmədiyindən hazırda bu məsələ Avropa inteqrasiyasının "dilemmaları" səciyyəsinə almış, *inteqrasiyanın mədəni-kulturoloji konsepsiyaları* geniş yayılmışdır.

Avropa təcrübəsi ilə yanaşı, Avrasiyada inteqrasiya modelləri də geniş müzakirə mövzudur. Bir məqamı da xatırlatmaq istərdik ki, əgər inteqrasiyanın Avropa modeli haqda ümumi qənaətlər nisbətən üst-üstə düşsə də, Avrasiya modeli haqda bu məkanda bir-birinə mahiyyətə əks olan təsəvvürlər mövcuddur. Məsələn, Rusiyanın Avrasiya modeli hazırda yenidən geniş müzakirə edilir. Xüsusilə geosiyasi və siyasi interqasiyanın qabardıldığı bu modeldə mədəni-humanitar strategiyanın kölgədə qaldığı bəlli olur. Ümumtürk birliyinin çoxşaxəli inteqrasiyasının bu günü və gələcəyinin elmi-konseptual məsələləri ictimaiyyətşünas alimlərimizin diqqət mərkəzindədir. Qeyd edilən məqamlara C.Feyziyevin öz kitabında verdiyi izah real və əsaslıdır: "Avrasiya – yalnız türk dünyasının bütövlüyü ilə özünün geopolitik bütövlüyünü qazanır. Asiya və Avropa – türklərin qovuşdurduğu və orqanikləşdirdiyi fərqli sivilizasiya «komponentləri» olaraq, özlərinin vahid sivilizasiya meqasisteminə münasibətlərini qururlar. Avrasiya geopolitikasını yaradan – türklər olub. Bu gün onu yaşadan və irəliyə aparən da türklər olacaq. Tarixin hökmü budur." Bu bir daha onu göstərir ki, sırf geosiyasi məqsədlərə xidmət edən inteqrasiya modellərinin gələcəyi ola bilməz. İnteqrasiya ortağ mədəni keçmişi və gələcək üzərində qərar tuta bilər.

İnteqrasiyanın yeni mərhələsi- müstəqil türk dövlətlərinin yaranması: mövcud formatlar və ümumtürk mədəni inteqrasiyasında onların əhəmiyyəti

"XXI əsr türk dünyasının əsri olmalıdır. Mən çox şadam ki, Azərbaycan tərəfindən irəli sürülmüş təşəbbüslər artıq reallaşır: Türk Mədəniyyətinə dəstək və Türk İrsinin Qorunması Fondunun tezliklə yaradılması çox önəmli hadisə olacaqdır. Bizim ölkələrimizin potensialı, birgə fəaliyyəti, çox önəmli əməkdaşlıq formatı vardır. TürkPA, Türk Akademiyası, TÜRKSOY, - bütün

bunların da daim güclənərək inkişaf etməsi hamımızın ən böyük arzusudur.” Prezident İlham Əliyev

Türk xalqları özlərinin çoxəsrlik tarixi boyu bəşər mədəniyyətinə böyük töhfələr vermiş, onu zənginləşdirmişlər. Tarixin dərinliklərindən gələn zəngin kökləri, bir-birinə mənəvi bağlılığı onları bütün bu mərhələlərdə ağır sınaqlardan çıxarmışdır. 1991-ci ildə SSRİ-nin parçalanması və süqutu ilə 5 yeni müstəqil türk dövləti (Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan) yarandı və dünya birliyində öz layiqli yerlərini tutdu. Bu işə, öz növbəsində türk dövlət qurumları arasında daha sıx ədəbi-mədəni, elmi, iqtisadi əlaqələrin yaradılması zərurətini irəli sürdü. Beləliklə də, müstəqil türk dövlətlərinin yaranması ilə dili, dini, adət-ənənələri və müştərək keçmişi olan xalqların inteqrasiya tarixi yeni-keyfiyyət baxımından daha yüksək bir dövrə qədəm qoydu. Dövlətlərimiz arasında mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi, xalqlarımızın bir-birinə daha da yaxınlaşdırılması işinə dəyərli töhfələr verilməyə başladı.

ZİRVƏ TOPLANTILARI

İkiqütblü dünyanın çökməsindən sonra Türkdilli dövlətlərin zirvə görüşlərinin təşkili artıq ənənə halını alıb və 2009-cu ildən bəri hər il keçirilir. Zirvə görüşləri Türkdilli dövlətlərin hər il keçirilən ən yüksək səviyyəli tədbirlərindəndir. Bu görüşlər çoxşaxəli olub, mədəni inteqrasiyaya ciddi perspektivlər vəd edir. Burada türkdilli dövlətlər arasında münasibətlər ali səviyyədə müzakirə edilir və qərarlar qəbul olunur. SSRİ-nin dağılmasından sonra yenidən müstəqillik qazanmış türkdilli dövlətlərin, o cümlədən Türkiyənin qlobal və regional səviyyədə birgə əməkdaşlığını nəzərdə tutan Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası müxtəlif sferalarda ölkələrin yaxınlaşmasında mühüm rol oynayır.

Prezidentlər səviyyəsində hər il keçirilən zirvə görüşü çox əhəmiyyətlidir. Zirvə görüşlərində adətən dövlət başçıları tərəfindən əlaqələrin mühüm istiqamətləri üzrə «yol xəritəsi» müəyyən olunur. Zirvə görüşlərinin əhəmiyyəti özünü xüsusilə son dövrlərdə göstərməkdədir. Belə ki, bu görüşlərin nəticəsidir ki, ölkələr arasında münasibətlər artıq intensiv xarakter alıb və bu ölkələr bir sıra məsələlərdə, o cümlədən regional və qlobal səviyyədə mövqe yaxınlığı nümayiş etdirirlər. **Zirvələrin hədəf və perspektivlərindən bəziləri bunlardır:** Daimi fəaliyyət göstərən katiblik yaratmaq; Türk dünyasının ortaq əlifbasını yaratmaq; Türk ləhçələrinin qarşılıqlı lüğətini hazırlamaq; Ortaq Türk tarixi kitabını və antologiyasını yaratmaq; Ortaq Türk tarixi institutu qurmaq; Türk dünyasını bir-birinə bağlayacaq enerji siyasətini həyata keçirmək; İstanbul-Almata dəmir yolu xətti layihəsini reallaşdırmaq və Türk dünyasının nəqliyyat zəncirinə Bişkeki də qoşmaq, Bakı-Tiflis-Axalkalaki-Qars dəmir yolunun inşasına dəstəyi artırmaq; İpək yolunun real olaraq canlandırılması; Təhsil Nazirlikləri və universitetlər arasında əməkdaşlığı ən üst səviyyəyə qaldırmaq; Qarşılıqlı təqaüdü tələbə və şagird mübadiləsini həyata keçirmək və s.

Zirvə görüşləri türkdilli dövlətlər arasında mədəni inteqrasiya proseslərinə çox ciddi təkan verir. *2012-ci ildə ikinci Zirvə toplantısı müstəsna olaraq elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq əlaqələrinin müzakirəsinə həsr edilmişdir.*

Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının (TDƏŞ) sonuncu III Zirvə toplantısı 2013-cü ildə Azərbaycanda keçirilmişdir. Prezident İlham Əliyev öz çıxışında qeyd etmişdir: “Bizim mədəniyyətimiz bir-birinə çox bağlıdır. Bizim dillərimiz də humanitar sahə əməkdaşlığımız üçün əsasdır. Ona görə mədəni-humanitar sahədə aparılan işlərə çox böyük diqqət göstərməlidir. Mən TÜRKSOY-un fəaliyyətini xüsusi vurğulamaq istəyirəm. TÜRKSOY

nəinki türkdilli dövlətlərdə, bütün türk diyarlarında fəal iş aparır və beləliklə, türk dünyasının birləşməsinə xidmət göstərir”.

Türk Dövlətlərinin Parlament Assambleyası (TDPA)

2008-ci ildə Noyabrın 21-də İstanbul şəhərində 5 türk dövlətinin - Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Türkmənistan və Qırğızıstanın qanunverici orqan rəhbərlərinin iştirakı ilə keçirilən iclasda Türk Dövlətlərinin Parlament Assambleyası (TDPA) yaradıldı. Assambleyanın məqsədi türk dövlətlərinin birliyinə nail olmaq və ortaq problemləri, eləcə də başqa məsələləri birlikdə müzakirə edib, qanunverici qərarlar qəbul etmək kimi bəyan edilmişdi. Belə bir qurumun yaradılması türk dövlətlərinin inteqrasiyasını daha da sürətləndirdi. Birgə qanunverici orqanın fəaliyyətə başlaması dünya türk məkanı üçün çox vacib təməl idi. Yeni yaransa da milyonlarla türkün birləşdiyi bir qurumu artıq bütün dünya tanıyır.

Təsadüfi deyil ki, Ermənistan TDPA-nın yaradılmaması üçün bunun təhlükəli hal olduğunu beynəlxalq təşkilatlar qarşısında qaldırmışdır.

TDPA formatına və statusuna görə daha çox parlamentlər arasındakı əməkdaşlıq niyyətlərinə xidmət etsə də, o həm də mədəniyyətlərarası dialoqa böyük töhfə verir. Doğrudur, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, ATƏT Parlament Assambleyası, NATO Parlament Assambleyası səviyyəsində bir qurum olsa da, tarixi baxımından yeni bir addım, böyük bir yolun başlanğıcıdır. Eyni zamanda fəaliyyət göstərdiyi qısa vaxtın uğurları göstərir ki, onun çox gözəl perspektivləri var.

Əgər diqqət etsək, bu gün hər bir avropalının öz məkanına həm siyasi, iqtisadi və hüquqi, həm də mədəni- milli sahiblik hissi var. Üstəlik də bunu daha geniş məkanlara yaymaqda böyük səylərlə nail olub. Avropa insanı üçün avropalının mənafeyi hər şeydən yüksəkdə dayanır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, İnsan Haqları Konvensiyası Avropa İnsan Haqları Konvensiyası adlanır, Şərqi və ya Türk-islam İnsan Haqları Konvensiyası yox. Yəni, Avropa bu gün avropalı obrazını dünyaya təqdim edir. Belə halda milyonları əhatə edən türk dünyasının haqqı var ki, Şərqi insanı, Türk dünyası da özünün uzsuz-bucaqsız məkanının ilk növbədə mədəni-mədəni sahibinə şevrilə bilsin. Öz örnəyini dünyaya təqdim edə bilsin. Təqdim ediləsi keyfiyyətlər isə qədim ənənələrə, zəngin bəşəri dəyərlərə və mədəniyyətə malik olan türk dünyasında kifayət qədərdir.

Məhz bunun üçün inteqrasiyanın yeni-yeni formatları və təşkilatlarının yaranması çox böyük önəm daşıyır. Qloballaşan dünya passivliyi qəbul etmir, onunla hesablaşmır. Bu baxımdan, Türk dünyasının gücü birliyində olmalıdır.

TÜRKPA-nın əsas məqsədləri: Tərəfdaş ölkələrin qanunvericiliklərinin, o cümlədən mədəni irsin, tarix, incəsənət, ədəbiyyat və digər sahələrdə türkdilli ölkələr üçün ortaq əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərin qorunmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə yönəlmiş qanunvericiliklərinin uyğunlaşdırılması üzrə tövsiyələr vermək; Tərəflər arasında siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni, humanitar, hüquqi və digər sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə köməklik göstərməkdir.

Mədəni inteqrasiyanın fəlsəfəsi - TÜRKSOY

Dünya türkdilli dövlətlərin mədəni inteqrasiya fəlsəfəsinin təməlinə onların ortaq keçmiş, türk xalqlarının etno-mədəni, sivilizasiya qaynaqları, qədim dövlətçilik ənənəsi, tarixən formalaşmış etnomədəni əlaqələri, daim inkişaf etdirdikləri ortaq dəyərləri və ümumi gələcəyi dayanır. Məhz reallıq və ümumi gələcək tələb edir ki, türkdilli dövlətlərin mədəniyyəti ayrı-ayrı fraqmentlər şəklində deyil, vahid sistem şəklində qlobal mədəni kosmosa daxil olsun, "mədəni imperalizmə və hegemoniyaya" qarşı müqaviməti təşkil edə bilsin.

Bu baxımdan inteqrasiya prosesləri türkdilli dövlətlərin həmin proseslərdə vəhdətdə iştirak etməsini, həmrəyliyin indiyə qədərki ən yüksək səviyyəsində təşkilatlanmasını qlobal çağırışa

çevirir. Türk mədəni məkanının bütövlüyü ilk növbədə hər bir türk dövlətinin suverenliyi və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinin müqəddəm şərtidir.

Mədəni inteqrasiya strategiyasının artıq reallığa çevrilmiş formatlarının davamlı olaraq təkmilləşməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Qeyd edildiyi kimi, Türk respublikalarının siyasi müstəqillik əldə etməsi mövcud mədəni əlaqələr sisteminə yenidən baxılmasına və qarşılıqlı mədəni əlaqələrin yaradılması üçün yollar axtarılmasına şərait yaratdı. Yaranmış yeni əlverişli şərait eyni kökdən olan müştərək türk mədəniyyəti və incəsənətinin vahid təşkilatının yaranmasına səbəb oldu. Həmin təşkilat bu gün də uğurla fəaliyyət göstərən beynəlxalq TÜRKSÖY təşkilatıdır.

Türk mədəniyyəti və incəsənətinin inkişafı üzrə Beynəlxalq Təşkilat (TÜRKSÖY) Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətinin təşəbbüsü ilə 1992-ci ildə İstanbul və Bakı şəhərlərində keçirilmiş, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə və Türkmənistan respublikaları mədəniyyət nazirlərinin görüşləri gedişində əldə edilmiş razılaşmalar əsasında yaradılmışdır. Sonralar TÜRKSÖY haqqında Müqaviləyə müşahidəçi ölkələr simasında Başqırdıstan, Tatarıstan respublikaları, Şimali Kipr Türk Respublikası, Xakasiya, Tuva, Çuvaşiya və Qaqauz Yeri respublikaları da qoşulmuşlar. Beləliklə, hazırda TÜRKSÖY-a 6 üzv və 7 müşahidəçi ölkə daxildir.

TÜRKSÖY təşkilatı türkdilli ölkələrin daxili və xarici siyasətindən, dövlət strukturlarının siyasi yönündən asılı olmayaraq, onların mədəniyyət və incəsənət sahəsində regional birliyini həyata keçirir. Öz məqsədlərinə və vəzifələrinə, fəaliyyət sahəsinə və prinsiplərinə görə TÜRKSÖY YUNESKO-nun (BMT-nin maarif, elm və mədəniyyət işlərinə baxan hökumətlərarası təşkilatı) stukturuna yaxındır və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bir hissəsi olan bu təşkilatla sıx əlaqələr yaradıb. 1996-cı il iyunun 8-də İstanbulda TÜRKSÖY-la YUNESKO arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında Müqavilə imzalanmışdır. TÜRKSÖY təşkilatının əsas məramları aşağıdakılardır:

–Türk dilində danışan xalqlar, ölkələr və etnik qruplar arasında mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsi; türk mədəniyyəti nümunələrinin araşdırılması, öyrənilməsi, qorunması və dünyaya çatdırılması; türk xalqlarının mədəniyyətində tarixi, siyasi və coğrafi səbəblərdən və xarici ölkələrin təsiri altında yaranmış fərqlərin aradan qaldırılması; türk mədəniyyətinin müştərək olduğunun sübuta yetirilməsi; onun digər mədəniyyətlərin zərərli təsirindən qurtarılması və onun öz mənbələrinə qaytarılması; coğrafi məkan cəhətdən geniş ərazidə yaşayan türk dövlətləri və toplumları arasında əlifba və dilin saxlanması; dünya mədəniyyətində mühüm yer tutan türk mədəniyyətinin digər yerlərdə də yayılması; mədəniyyət, incəsənət və arxiv sənədlərinin qorunması üçün mərkəz yaradılması; türk dünyasının görkəmli tarixi şəxslərinin, mütəfəkkir, şair və yazıçıların, habelə digər böyük şəxsiyyətlərinin bütün dünyaya tanıtılması; ümumtürk tarixinin önəmli hadisələrinin, türkdilli ölkələrin dil, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənətinin inkişafına əhəmiyyətli töhfələr vermiş görkəmli şəxsiyyətlərin ildönümlərinə həsr olunmuş yubileyləri, xatirə gecələrini və digər kütləvi tədbirləri təşkil edir; inteqrasiya çərçivəsində beynəlxalq elmi konfranslar, simpoziumlar, diskussiyalar və s. keçirir; mədəniyyət, incəsənət, təhsil və s. sahəsində digər beynəlxalq və milli təşkilatlarla ixtimai strukturlar və hərəkətlərlə qarşılıqlı əlaqələr yaradır; birgə proqramların həyata keçirilməsində onlarla əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası TÜRKSÖY-un yaradılmasında olduğu kimi, onun sonrakı fəaliyyətində də aparıcı dövlətlərdən biridir. Təşkilatın işi daim Ulu Öndər Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuş, onun fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək demişdir: "Türkdilli

Dövlətlər Birliyi yaranandan indiyə qədər TÜRKSOY təşkilatı hamıdan çox iş görmüş bir təşkilatdır". (Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı 1998, səh.11-12).

Yeni yüzillik-yeni integrasiya formatları

Dünyada informasiya sivilizasiyasının və biliyə əsaslanan cəmiyyətin formalaşması türk dünyası qarşısında *integrasiya və birgə təşkilatlanmanın yeni formalarını* tapmağı zəruri edir. Bu baxımdan *innovasiya, elm və təhsil sahəsində əməkdaşlıq, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində, orta q dil qurumlarının təsis edilməsi, sadalanan bütün istiqamətlərdə diasporların ən yaxından iştirakı* qarşıda duran əsas məsələlərdəndir.

Çox sevindirici haldır ki, bu gün üçün artıq Astana şəhərində *Türk Akademiyası* yaradılmış, *Türk Tarixi Muzeyinin* və "Türk Akademiyası" çərçivəsində *Türk Kitabxanasının* yaradılması təşəbbüsünü dəstəkləyən, *Türk Universitetləri Birliyi* qurulmuş, *Ortaq Terminologiya Komitəsinin* ilk toplantıları keçirilmişdir. Türk Akademiyası son üç ildə orta q mədəniyyətin təbliği və inkişafı yönündə önəmli əsərlər ortaya çıxarmışdır. Türk Akademiyası qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də, orta məktəblərdə tədris olunacaq orta q türk tarixi və ədəbiyyatı kitablarının yazılmasıdır. Qeyd edilən qurumların beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərə bilməsi istiqamətində dövlətlərarası bəzi normativ sənədlərin təsdiqi və icrası ilə onların əhəmiyyəti və təsir gücü daha da artacaqdır. Türkdilli dövlətlərin təhsil nazirlərinin mütəmadi görüşlərinin keçirilməsi, müvafiq aktual məsələlər üzrə forumların təşkili, türk dünyası universitetləri arasında əlaqə və mübadilələrin daha da intensivləşməsi yönündə işlər görülür.

Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzv ölkələrin diaspor təşkilatları rəhbərlərinin forumlarının təşkil edilməsinə başlanılmışdır. Diasporların birinci Forumunda 50-yə yaxın ölkədən 600-dən çox diaspor nümayəndəsi iştirak etmişdir. Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzv olan ölkələrin *Diaspor Rəhbərlərinin I Bakı Forumu* türk diasporları birliyi baxımından çox önəmli hadisə olmuşdur.

2010-cu ildə Azərbaycanın təşəbbüsü ilə dünya sivilizasiyasının inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermiş zəngin Türk mədəni irsinin qorunması məqsədilə Bakıda *Türk Mədəniyyətinə Dəstək və Türk İrsinin Qorunması Fondunun* yaradılması ilə əlaqədar ideyanın həyata keçirilməsinin əhəmiyyəti təsdiq edilmişdir. Qarşıdakı dövrdə bu sahədə regional bir qurumun *Türk Mədəni İrs Fondu və Türk Akademiyasının* təsis edilməsi yönündə işlərin tamamlanması bütün üzv ölkələr tərəfindən dəstəklənmişdir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlıq intensiv templərlə inkişaf edir. *2007-ci il tarixdə ilk dəfə olaraq Bakıda Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq qurultayının beynəlxalq əlaqələr, media və informasiya texnologiyaları üzrə toplantısı* keçirilmişdir. "Türkdilli ölkələr arasında informasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlıq perspektivləri" virtual məkanda türk dillərinin tətbiqi və inkişaf etdirilməsi, ümumiyyətlə, bu xalqlar arasında ümumi informasiya məkanının yaradılmasına mane olan bir sıra səbəblər müzakirə edilmişdir. Müxtəlif türkdilli xalqların bir-birlərinin yazılı informasiya resurslarından istifadə etməkdə mövcud olan çətinliklərin aradan qaldırılması, bir-birlərinin dillərini anlamasına, tərcüməçinin köməyi olmadan ünsiyyət yarada bilməsi imkanları nəzərdən keçirilmişdir. Türkdilli xalqlar bir-birlərinin elektron informasiya mənbələrindən çox az istifadə etməsi təəssüflə vurğulanmışdır. Səbəb kimi əlifba və qrafikanın müxtəlifliyi, terminlərin, anlayışların uyğunsuzluğu göstərilmişdir.

İnformasiya məkanında türkdilli dövlətlərin tarixi-mədəni dəyərlərin təbliği baxımından çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən dünyada ən böyük elektron ensiklopediya olan Vikipediyanın

imkanlarından yetərincə bəhrələnmək yönündə hələçox işlərin görülməsinə ehtiyac olduğu aşkar edilmişdir.

Rəsmi statistikaya görə, Vikipediyada 8 976 628 məqalənin yerləşdirildiyini qeyd edən alimlər bu məqalələrin cəmi 1%-nin (132 571) türk dillərinə (Burada türk dilinin payı 95 003 (71,66%), Azərbaycan dilinin payı 17 398 (13,12%)) məxsusluğunu bildirirlər. Bu heç də müsbət göstərici deyil. Türk dünyasının düşmənləri qlobal elektron ensiklopediyanın müxtəlif səhifə və dillərində onlara qarşı informasiya müharibəsi aparsa da onlara adekvat cavabın səviyyəsi hələ də qanəedici deyil. Bu məsələyə türk dövlətləri və cəmiyyətləri ən yüksək səviyyədə hər cür yardım və dəstək verməlidirlər.

Bəhs edilən sahələrdə ölkələrimiz arasında mövcud olan kifayət qədər geniş mədəni inteqrasiya formatları qarşıdakı illərdə daim diqqət mərkəzində olmalı, daha da inkişaf etdirilməlidir.

Türkdilli ölkələrin fəlsəfi irsinin müasir fəlsəfə təhsili sistemində əhəmiyyəti və yeri, təbliği, bir sözlə "fəlsəfələrin inteqrasiyası" da ön sırada duran məsələlərdəndir. Sırr deyil ki, bu gün üçün "türk fəlsəfəsi" anlayışı dünya fəlsəfi irsinə həsr edilən tədqiqatlarda demək olar ki, ümumiyyətlə yoxdur. "Bunun siyasi və ideoloji səbəblərini, avrosentrizm faktoru ümumilikdə məlumdur. Türkdilli xalqların fəlsəfəsinin öyrənilməsi böyük bir vəzifədir. (A.Nisanbayev, Q.Kurmanqaliyeva Müasir türk fəlsəfəsi.// Fəlsəfə və sosial siyasi elmlər. AFSEA-nın jurnalı, 2011. Nömrə 1(31) səh.9-20). Bu sahə də Azərbaycan alimlərinin diqqət mərkəzindədir. Bakıda "Dünya fəlsəfəsi kontekstində türkdilli ölkələrin fəlsəfi irsinin tədqiqi və tədrisi problemlərinə həsr edilən beynəlxalq elmi-praktik konfrans keçirilmişdir. Türkdilli ölkələrin fəlsəfi irsinin müasir fəlsəfə təhsili sistemində yeri, XXI əsrin əvvəllərində müasir dünyada fəlsəfə tarixinin inkişafı və İslam bölgəsi fəlsəfə tarixinin tədqiqi problemləri ətrafında diskussiyalar aparılmışdır. Azərbaycan Fəlsəfə və Sosial-Siyasi Elmlər Assosiasiyasının İdarə Heyətinin sədri, AMEA-nın müxbir üzvü Səlahəddin Xəlilov Türk Dünyası Fəlsəfə Araşdırmaları Mərkəzinin yaradılması təşəbbüsünü irəli sürmüşdür. (www.science.az) Həmçinin, Bakıda "Mədəniyyətlərin dialoqu şəraitində türk dünyasında fəlsəfi və mənəvi dəyərlər" mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans da keçirilmişdir. Tədbirin keçirilməsində məqsəd türk dünyasının müxtəlif bölgələrində yaşayan filosoflar arasında əlaqə yaratmaq, bəzi ortaq problemləri birgə sözlərlə həll etmək, ümumbəşəri fəlsəfi fikrin inkişafına töhfə verməklə yanaşı, milli dəyərlərlə bağlı araşdırmalar aparmaq, ortaq türk fəlsəfi terminologiyasının formalaşdırılması məqsədilə xüsusi komissiyayaratmaq və gələcəkdə yüksək elmi-nəzəri tələblər səviyyəsində beynəlxalq fəlsəfi jurnal nəşr etmək üçün hazırlıq işləri görmək, bütün bu məqsədləri həyata keçirmək üçün, ilk növbədə, türk dünyasının vahid fəlsəfə cəmiyyətini yaratmaq kimi prioritet vəzəgələr müəyyən edilmişdir.

Qeyd edilmişdir ki, türk dünyası filosoflarının mütəmadi olaraq bir araya gəlmələri, mövcud problemlərin həlli, ümumbəşəri fəlsəfi fikrin inkişafı, milli dəyərlərlə bağlı araşdırmaların aparılması istiqamətində əməkdaşlıq yollarını müzakirə etmələri olduqca vacibdir. Ədəbiyyat qəzeti.- 2012.- 29 sentyabr.- S.5.

Böyük İpək Yolu layihəsi onun coğrafiyasında yerləşən dövlətlərin, o cümlədən, Azərbaycanın tarixi-mədəni inkişafında müstəsna rol oynamaqla inteqrasiya strategiyasının üzvi tərkib hissəsidir. Azərbaycan inteqrasiya sahəsindəki fəaliyyəti ilə həm də Türkiyə ilə türk dünyası arasında son dərəcə önəmli bir körpü və örnək rolunu oynayır.

8 sentyabr 1998-ci ildə Bakıda Azərbaycan və Gürcüstan Prezidentlərinin təşəbbüsü və Aİ-nin TRACECA proqramının dəstəyi ilə "Tarixi İpək Yolunun bərpası" adlı Beynəlxalq Konfrans keçirilmişdir. 32 ölkə və 12 beynəlxalq təşkilat nümayəndələri bu konfransda iştirak etmişlər.

Azərbaycanın inteqrasiya təcrübəsi təşəbbüsləri və missiyası

Azərbaycan və Türkiyə İslam dünyasının həm Qərb (Avropa), həm də Şərq hüduqlarında yerləşən azsaylı ölkələridir. Məhz bu cür qovşaq sivilizasiya missiyası onların üzərinə daha böyük məsuliyyət qoyur. Azərbaycan tarixən sintez və qovşaq mədəniyyətlərin məkanı olmuşdur.

Mədəniyyətlərarası inteqrasiya müxtəliflik və plüralizmlə səciyyələnən müasir cəmiyyətlərdə inkişafı yönündə prezident İlham Əliyevin təşəbbüskarlığı dünyanın diqqət mərkəzindədir. Prezident İlham Əliyevin qlobal məkanda yeni dialoq infrastrukturunun, meydanının, platformalarının təklif edilməsi və reallaşdırılması yönündə təşəbbüsləri yeni liderlik simvolunun əsas xüsusiyyətləridir. Xalqlar arasında dialoqun və etimadın möhkəmləndirilməsində mühüm rolunu nəzərə alınmaqla, müxtəlif mədəniyyətlər arasında əməkdaşlıq üçün qlobal platformanın təsis edilməsi və Azərbaycan xalqının tolerant mədəniyyətinin, tarixi ənənələrinin beynəlxalq aləmə tanıtılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ildən başlayaraq hər iki ildən bir Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu təşkil edilir.

Azərbaycanın inteqrasiya fəlsəfəsinin əsasını əvvəla–müxtəlifliklərin mütləqləşdirilməsi deyil, ünsiyyət üçün daha geniş imkanların yaradılması təşkil edir. Azərbaycan modelinin özünəməxsusluğu- bu sahədə tarixi ənənənin varisliyini, mövcud olan təcrübəyə alternativ irəli sürməsinə deyil, onlara həssaslığı önəmli hesab etməsindədir. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyin əldə edilməsi ilə sivilizasiyaların toqquşması ideyasına qarşı özünün tarixən formalaşmış tolerantlıq modelini dünyaya tanıtmaq, dialoqun məkanı olmaq missiyasını, XXI əsrin dialoq fəlsəfəsini ortaq səylərlə, birlikdə formalaşdırmaq təşəbbüsünü irəli sürdü. Bu çətin, lakin şərəfli missiyayı üzərimizə götürməyi mümkün edən hansı müqəddəm şərtlər mövcud idi?

Azərbaycanda mədəniyyətlərarası münasibət modelinin özəlliyindən və örnək xüsusiyyətlərindən danışarkən üç əsas arqument əsas kimi diqqəti cəlb edir: Azərbaycanda polietnik və polikonfessional cəmiyyətin tarixən formalaşmış və əsrlərin sınağından çıxmış obyektiv təcrübəsi mövcuddur. Azərbaycanda heç vaxt etnik-dini zəmində qarşıdurma olmamışdır; Müstəqillik dövründə ölkəmizdə tolerantlıq və dialoq ənənələrinin keyfiyyət mərhələsinə yüksəlməsi, gerçək uğurlar göz önündədir; Azərbaycanda mədəniyyətlər arası münasibətlərdə hər bir mədəni birliyin obyektiv təbii haqqı və özünü reallaşdırma ehtiyaclarına dövlət qayğısı siyasəti mövcuddur. “Azərbaycançılıq” bu mövqenin cilalanmış çıxış nöqtəsini təşkil edir. Müxtəliflik və vəhdətin həqiqi fəlsəfəsi dialoq və tolerantlıq, Azərbaycançılıq fəlsəfəsidir. Belə dinamik modeldə mədəniyyətlərin mozaikasında hər bir element “donmuş eksponat” vəziyyətində deyil, canlı “çələng” kimi dialoqdadır, inkişaf və sintezdədir.

Azərbaycanın inteqrasiya siyasəti təbii ki, qarşılıqlı bəhrələnməni təmin edən tərəfdaşlarla münasibət qurmağa yönümlüdür. Dövlətimizin inteqrasiya strategiyasının hansı nəzəri konsepsiyaya uyğunluğunu müəyyənləşdirmək istəsək deyə bilərik: bu siyasət öz çoxşaxəliliyi, sintez mahiyyəti, çeşidli vektorları və dinamizmi ilə səciyyələnir.

Ümumtürk inteqrasiyasına mane olan problemlər

Müstəqillik eramızın başlanğıcından davamlı olaraq keçirilən Türk Xalqlarının Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq qurultayları, Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçılarının Zirvə toplantıları, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının iclasları, TÜRKSOY çərçivəsində

görüşlər, Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyasının sessiyaları və s. tədbirlər böyük türk dünyasını bütövləşdirməyə istiqamətlənən fəaliyyətləri gündən-günə gücləndirir. Bu qarşılıqlı təmaslar daha çox siyasi-iqtisadi və ictimai-mədəni məzmun alır və getdikcə daha çox beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir.

Türkdilli dövlətlər arasında indiyə qədərki integrasiya proseslərinin müzakirəsinin nəticələrini ən ümumi şəkildə səciyyələndirməyə çalışsaq, deyə bilərik: bu proseslər son dərəcə çoxşaxəli, rəngarəng məzmunu ilə fərqlənən fenomendir. İntegrasiyanın məhz bu mürəkkəb məzmununun təhlili onun bir neçə - siyasi, iqtisadi, hüquqi, mədəni və s. strateji istiqamətlərdə kompleks təhlilinin aparılmasını zərurətə çevirir. Eyni zamanda, integrasiya təcrübəsi və formatlarına nəzər salınması bu sahədə görülməli işlərin, problemlərin aşkarlanmasını tələb edir.

Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının (TDƏŞ) III Zirvə toplantısında Abdulla Gül qeyd etmişdir: "Qlobal iqtisadi potensial mərkəzinin Atlantik okeandan Sakit okeana keçməsi danılmaz həqiqətdir. Bu vəziyyət təbiəti ilə türk dünyasının geoiqtisadi əhəmiyyətini də artırmışdır. Türkiyənin, Azərbaycanın, Türkmənistanın, Qırğızistanın, Qazaxıstanın və Özbəkistanın iqtisadi və demoqrafik potensialı bütünlükdə 4.8 milyon kvadrat kilometrlik sahədə dünyada yeddinci, 140 milyon əhalisi ilə doqquzuncu, 1,5 trilyon ABŞ dolları dəyərində ümumi hasilatı ilə 13-cü yerdədir. Bu sıralamalarda türk dünyası global ölçüdə sahib olduğu coğrafi və demoqrafik potensialdan aşağı bir iqtisadi göstəriciyə malikdir. Bu da iqtisadi inkişaf həmlələrimizi durmadan davam etdirməyimizin vacibliyinə işarə edir. Tarixə nəzər saldıqda türk dövlətlərinin güclü və təsirli olduğu dövrlərdə "İpək yolu"nun dünya ticarətinin ana xətti olduğu müşahidə olunur. Türk dünyası global iqtisadiyyatdan və dünya ticarət yollarından kənar qaldıqda isə siyasi və mədəniyyət sahəsinə təsiri azalmışdır. Bunları tarixi oxuyanlar bilirlər."

Qeyd edilən fikir bir daha onu göstərir ki, ilk növbədə türkdilli dövlətlərin integrasiya səviyyəsinin tam formalaşmış bir ittifaqa çevrilməsinə nail olmaq günün tələbidir. Qlobal güclərin regionda maraqlarının toqquşması, türkdilli dövlətlərin etnik-mədəni amildən daha çox real, pragmatik siyasətə üstünlük verməsi bəzən mədəniyyətlərarası müstəvini arxa plana keçirir. Sırr deyil ki, balanslaşdırılmış müstəqil xarici siyasət həyata keçirən Azərbaycan dövləti ilə yanaşı, müstəqil türkdilli dövlətləri "Qərbyeməli, Şərquyeməli" və s. geosiyasi oriyentasiyalara malikdir. Onlar müxtəlif siyasi, iqtisadi, hərbi blokların üzvüdür. Öz növbəsində bunlar ümumtürk integrasiyanın mədəni istiqamətinə də təsirini göstərir.

Konsolidasiyaya maneçilik törədən faktorlardan söz açarkən qeyd edilməlidir ki, türk xalqları zaman-zaman bir-birinə zidd ictimai-siyasi formasiyalarda da yaşamalı olmuşlar. Hazırkı dövrdə də türk toplumları ayrı-ayrı müstəqil dövlətlərin tərkibində dirlər. Lakin dəyərlər prinsip etibarilə vahid təbiətə malikdir.

Bəzi Türk dövlətlərinin (Özbəkistan və Türkmənistanın) TDPA-ya qoşulmaması özü də düşündürücü məsələdir. Doğrudur, son zirvə görüşlərinə Türkmənistan nümayəndəliyi qatılır. Bununla belə, onların da integrasiya proseslərinə daha fəal qoşulacaqlarına nikbin yanaşmaqla yanaşı bu yöndə daha inamlı olmaları üçün səylər lazımdır.

Əgər iqtisadi integrasiyadan bəhs edilərsə deyə bilərik ki, xüsusən də Azərbaycan və Türkiyə arasında bu istiqamət öz yetkin mərhələsinə çatmışdır. Növbəti - mədəni, mənəvi, sosial integrasiyanın da bu mərhələyə çatması üçün birliyin potensialı, arzu və planlarının səfərbər edilməsi zəruridir. **Müasir dövrün global xüsusiyyətinə çevrilmiş "beyin axını"**, türk alimlərinin potensialının bu xalqlara xidmət etməsi üçün bütünimkanların səfərbər edilməsinə nail olmaq zəruridir.

Türk dilinin beynəlxalq təşkilatlarda rəsmi dil statusuna malik olmasına nail olmaq da önəmli məsələlərdəndir.

Türk dünyasının dünyaya təqdim edə biləcəyi ümumbəşəri dəyərlər, ona xas olan tolerantlıq, humanizm, mənəviyyat kimi keyfiyyətləri geniş təbliğ etmək vacibdir. Perspektivlər baxımından inteqrasiya münasibətlərini: real siyasi maraqlara və humanitar-mədəni strategiyalar kimi istiqamətlərini ayırd etmək olar. Tarixi təcrübəyə nəzər salsaq görürük ki, ancaq dil və mədəniyyət kimi təməllər üzərində qurulmayan birliklər əbədi deyil, keçici olur. Bu gün iqtisadi, siyasi, sosial inteqrasiya mərhələlərini qət edən Avropada mədəni inteqrasiya mərhələsini adlaya bilmir.

İnteqrasiya prosesləri - yeni dünya nizamının formalaşmasında ən mühüm istiqamətlərdən biridir. XXI yüzillikdə bu proseslər superinteqrasiya modelinə keçid almaqdadır. Prosesin nəticəsi həmişə özündə qeyri-müəyyənliyi daşıyır. Belə ki, birləşmə prosesləri ilə paralel olaraq həmişə dezinteqrasiya meyilləri də gedir. Bir məsələ aydındır ki, inteqrasiya, reinteqrasiya və dezinteqrasiya obyektiv məzmunlu proseslərdir və onların nəticəsində müasir dünyanın bütün siyasi-iqtisadi, mədəni-sosial arxitekturasının yenidən qurulması baş verir. Bəşəriyyət bu proseslərdən öz davamlı inkişafı və gələcək perspektivləri üçün məqsəduyğun şəkildə bəhrələnməlidir.

Bu gün Türk dünyası formalaşan yeni geosiyasi nizama uyğunlaşmaq, dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus mövqeyi olan dövlətə çevrilmək istiqamətində səylərini artırır, öz inkişafında dünyaya inteqrasiyanın növbəti mərhələsini, yeni dövrünü yaşayır. Ölkənin qarşısında böyük məqsədlər durur. Bunlar dünyanın yalnız siyasi deyil, həm də iqtisadi, elmi, informasiya məkanlarına inteqrasiya amillərini də əhatə edir. Ölkənin geosiyasi vəziyyəti nəzərə alınaraq hərtərəfli iqtisadi və sosial inkişafın təmin olunması üçün beynəlxalq maliyyə institutları, iqtisadi təşkilatlar, regional birliklərlə əməkdaşlıq genişləndirilir. Bütövlükdə türk dünyasının mədəni inteqrasiya prosesini sürətləndirmək üçün tədbirlər görülür.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı 1998.
2. R. Mehdiyev. Azərbaycan: qloballaşmanın tələbləri. Bakı, 2005.
3. C. Feyziyev. "Türk dövlətləri birliyi. Qlobal inteqrasiyanın Avrasiya modeli. Bakı, 2014.
4. R. Aslanova. XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. Bakı, 2007, "Nurlan" nəşriyyatı, 2007 - 440 səh.
5. R. Aslanova. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı, 2005.
6. "Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyası: Mədəniyyətlərin İpək Yolu" / Konfrans materialları, Bakı, Sabah, 2009.
7. Fəlsəfə və sosial siyasi elmlər. AFSEA-nın jurnalı, 2011. №31.
8. Ədəbiyyat qəzeti. - 2012. - 29 sentyabr.
9. Readings on the theory and practice of European Integration. 1994.
10. The political dynamics of European Economic Integration. - Stanford, 1973.
11. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе: Некоторые вопросы теории и практики. - М., 1983.
12. Делягин М. Мировой кризис: общая теория глобализации. Москва, 2003.
13. Заглядывая в XXI век. М.: "Интердиалект", 1998
14. <http://president.az/articles/9013>

15. www.science.az

16. <http://tursam.org/?p=382>

РАБИЯТ АСЛАНОВА

*Заведующая кафедрой Истории философии и культуроведения
Бакинского Государственного Университета*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ КУЛЬТУР ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ

Важные проблемы современного мира могут быть решены не только при помощи научно-технологических средств, а также при помощи социально-культурных средств. В условиях процесса глобальной интеграции, национальная культурная политика подвергается новым качественным изменениям в свете концепции, называющейся «мягкая сила». Наряду с терминами геополитика и геоэкономика, интенсивно развивается концепция «геокультуры».

RABIYYAT ASLANOVA

*Head of the Department of History of Philosophy and
Cultural Studies of Baku State University*

ACTUAL PROBLEMS OF INTEGRATION OF TURKIC STATES CULTURES

Important problems of the modern world can be solved not only by scientific and technological resources, but also with the help of social and cultural methods. In the context of the process of global integration the national cultural policy in the light of a concept called “soft power” is subject to new qualitative changes. Along with the terms of geopolitics and geo-economics, the concept of “geo-culture” intensively developed.

Rəyçilər: f.e.d. T.Allahyarova, f.e.d. İ.Zeynalov

BDU-nun Fəlsəfə taixi və mədəniyyətşünaslıq kafedrasının 8 may 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (pr. № 7)